

**THE MOLDAVIAN XVIIth CENTURY RELIGIOUS LITERATURE CONTRIBUTION
TO THE EVOLUTION OF ROMANIAN LITERARY LANGUAGE**

Radu Drăgulescu, Assist. Prof., PhD, "Lucian Blaga" University of Sibiu

Abstract: Located between West and East border, Romanian society could take full advantage of all the surrounding cultural resources. On the contrary, it frequently happened that this phenomenon produced a stagnation, because of disputes between conflicting theories and doctrines of both worlds: the hungry for progress in the West, and the East area, that was apparently hostile to modernity and prosperity of any such material. Combating the reading of books, because according to their conceptions books lead to heresy, the Slavs borrowed from Byzantine culture everything related to cult and religious views. That is the pattern on which Slavic religious culture was transferred to Romanian Countries. Copies and translations of religious books in the fifteenth century are the first steps in Romanian culture. Soon after, scholars feel the urge to use their own language, and since the sixteenth century, they have replaced gradually Slavonic with Romanian language, approaching their people.

Keywords: *History of literary language, evolution of literary language, religious literature, moldavian print, print in the XVIIth century, romanian literature of the XVIIIth century.*

Aflată la granița dintre Apus și Răsărit, societatea românească a putut sau ar fi putut profita din plin de toate izvoarele de cultură. S-a întâmplat frecvent însă, ca acest fenomen să producă, dimpotrivă, o stagnare a dezvoltării firești, din cauza conflictelor dintre teoriile și doctrinele antagonice din cele două *lumi*: Occidentul, avid după progres și Orientul, aparent ostil modernității și oricărei propășiri de natură materială. Combătând cititul cărților, pentru că ele duc la erezii, slavii împrumută din cultura bizantină tot ceea ce ținea de cult, de religie, iar cultura religioasă slavă este transferată Țărilor Române. Copierile și traducerile cărților religioase, în secolul al XV-lea reprezintă primii pași în cultură românească. Curând învățații vor simți nevoia folosirii limbii strămoșești și, începând din secolul al XVI-lea, înlocuiesc, treptat, slavona cu româna, apropiindu-se de omul din popor

Un rol decisiv l-au jucat tiparul și difuzarea cărții tipărite, fenomene datorate inițial mișcărilor luterane și calvine, al căror impact asupra societății noastre nu trebuie minimalizat sau anatemizat. Odată cu tipăriturile coresiene se trezește tot mai mult conștiința unității de neam și de limbă, iar româna pătrunde și în scrisorile și actele particulare ale Domnitorilor și boierilor, într-o vreme în care se face simțită tot mai mult, atât în plan religios, cât și laic, o influență grecească. Aceasta nu a pervertit cultura română și nu trebuie nici ea combătută și bagatelizată, pentru că a înlesnit decisiv renunțarea la cultura slavă care monopolizase până atunci Biserica și Cancelaria¹.

La începutul secolului al XVII-lea, Țările Române încep să își pună problema naționalizării Serviciului Divin și a introducerii limbii române ca limbă oficială. Acum apar marile cărți bisericești (și nu numai) de o incomensurabilă valoare, precum *Codex Strurdzanus*, *Leastvița*, *Codex Neagoeanus*, *Codicele de la Ieud*, *Cronograful* călugărului Moxalie etc. Societatea românească își îndreaptă, în această perioadă, atenția către Polonia, de

¹ A se vedea Radu Drăgulescu, *Istoria limbii române literare. Primele manifestări*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2006.

unde este alimentată cu cărți și activități culturale, și unde începe tineretul moldovean să studieze.

Un rol mesianic l-a jucat în soarta culturală a Țărilor Române, Petru Movilă, devenit, la 1633, Mitropolit al Kievului. El a sprijinit neconținut activitatea religioasă și culturală din Moldova, susținând cu mari eforturi și sacrificii ortodoxismul în întreg Răsăritul. Principala sa operă este *Liturghierul*, pe care îl tipărește în 1629 și tot lui i se atribuie și celebrul bastion polemic *Lithos* (Piatră), apărut în poloneză, la 1644, în care apărea credința ortodoxă, încolțită de catolicism și cultele reformate.

Domnia lui Vasile Lupu aduce Moldovei o epocă de accentuată înflorire culturală, prielnică activităților cărțurărești, Voievodul fiind înconjurat de învățați precum Grigore Ureche, Logofătul Todirașco sau Logofătul Eustratie Dragoș, care a tradus *Pravila* lui Vasile Lupu și *Cele șapte taine*.

Cel mai prolific cărțurar la jumătatea secolului este Mitropolitul Varlaam, fiu de răzeși de pe lângă Putna, cunoscut sub numele mirenesc de Vasile Moțoc. Se pare că îmbracă rasa monahală influențat de Atanasie Crimca², Mitropolitul care ne-a lăsat minunatele opere miniaturale și caligrafice. Data nașterii nu este cunoscută, dar, la 1610, era egumen la Mănăstirea Secu, unde traduce, la 1618, celebra operă de întărire ascetică, *Leavstvița* lui Ion Scărarul, scriitorul bisericesc din secolul al VII-lea. Opera este un manual de viață călugărească, format din 30 de *Cuvântări* care corespund treptelor de perfecționare sufletească a vieții ascetice. Cartea va fi tradusă și de către Nicolae Milescu Spătarul, din greacă, iar în secolul al XVIII-lea, din slavă, de Vartolomei Măzăreanu. Curând avea să devină duhovnicul Domnului Miron Barnovski. Acesta îl va trimite, împreună cu alți boieri, ca sol la Kiev, apoi la Moscova, unde va duce moaștele sfântului mucenic Iacov din Persia, în schimbul unor icoane minunate, pentru ctitoria lui Crimca de la Dragomirna (pe care Varlaam, deși le plătește nu le poate ridica pentru că Patriarhul Moscovei le consideră prea lumești). De o mare importanță este însă călătoria lui Varlaam la Kiev, unde solia trebuia să ducă manuscrisul unui *Octoih* slav de la Mănăstirea Neamțu, care avea să servească la tipărirea sa, în 1630, la Kiev. În vara anului 1629, la 3 august, Varlaam îl întâlnește, la Kiev, la Mănăstirea Pecerska, pe Mitropolitul Petru Movilă, fapt important deoarece el sta la baza influenței rutene în cultura moldovenească. Datorită calităților sale, cărțurarul urcă, la 23 septembrie 1632, fără să fi trecut prin Episcopie, pe Scaunul Mitropoliei Moldovei, unde se evidențiază într-atât încât, în 1639, ajunge să fie numit drept unul dintre cei trei candidați la Patriarhia Constantinopolului.

Odată cu Vasile Lupu se va prăbuși însă și Mitropolitul. Ultimii ani și-i petrece retras la Mănăstirea Secu, unde își împarte pământurile între rude. În ultima perioadă a vieții, Varlaam a suferit de o afecțiune care l-a împiedicat să își folosească mâinile sau a fost, probabil, paralizat, el nefiind în stare nici măcar să se semneze. A încetat din viață în 1657.

Mitropolitul a jucat un rol însemnat și a dus o muncă de pionierat, depunând un efort susținut de răspândire a limbii române. Lui îi datorăm introducerea tiparului în Moldova. Vasile Lupu ridică la Iași, în 1639, Mănăstirea Treisfetitele (Trei Ierarhi), o ctitorie din marmură sculptată cu brâne de aur și, dornic de nemurire, hotărăște înființarea unei tipografii

² La N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, Editura Regală pentru Literatură și Artă, 1942, p. 127, Mitropolitul apare, sigur din cauza unei greșeli de tipar, cu prenumele Anastasie.

și a unui colegiu. Ajutat de Varlaam și Petru Movilă, dă viață proiectelor sale. Întrucât încercarea lui Miron Barnovski nu a avut sorți de izbândă, prima tipografie a Moldovei a fost instalată în chiliile mănăstirii. Tipografia era echipată cu materialul trimis de Petru Movilă, caracterele fiind, așadar, chirilice, dar la scurt timp, în 1642, Vasile Lupu o completează cu caractere grecești aduse din Lwow.

Aici se vor tipări numai cărți românești. Prima care iese de sub teascuri este *Cazania* lui Varlaam, purtând titlul *Carte românească de învățătură Dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svânți mari, cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie, Voivodul și Domnul Țării Moldovei, din multe scripturi tălmăcită din limba sloveniască pre limba romenească de Varlaam, Mitropolitul de Țara Moldovei. În typarul domnesc, în Mănăstire a Trei Svetiteli, în Iași, de la Hristos 1643.*

Opera se deschide cu stihurile la stema țării:

*Deși vedzi cândva sămn groznic,
să nu te miri când să arată putearnic,
Că putearnicul putearea-l închipueaște
și slăvitul podoaba-l schizmeaște.*

*Cap de buâr și la Domnii moldovenești
ca putearea aceii hieri să o socotești.*

*De unde mari Domni spre laudă ș-au făcut cale,
deacolo și Vasilie Vodă au ceput lucrurile sale.*

*Cu învățături ce în țara sa temeliuiaște
nemuritoriu nume pre lume șie zideaște*³.

Cartea cuprinde 74 de predici pentru toate Duminecile din an și pentru sărbătorile mari. Cele mai multe pornesc de la pasajul biblic citit în ziua respectivă. Lucrarea cuprinde, pe lângă sfaturi pentru înfrângerea viciilor, de ajutorarea aproapelui etc., și câteva legende hagiografice, printre care cea a Sfântului Ioan cel Nou, protectorul Moldovei, și a Sfintei Paraschiva din Epivat, ale cărei moaște le adusese Vasile Lupu din Constantinopol, la 1641, pentru mănăstirea sa.

Nu se pot stabili cu exactitate proporțiile contribuției personale⁴ a Mitropolitului în *Cazania* sa, „dar dacă nu putem delimita partea personală a lui Varlaam în structura predicilor, putem totuși să urmărim aportul lui în formarea limbii literare. Se susține în genere că limba Cazaniei lui Varlaam este limba populară, pe care a deprins-o, din copilărie, în munții Putnei și mai târziu, ca monah, în preajma mănăstirii Secul. Într-adevăr, scrisul lui Varlaam, deși au trecut peste el trei veacuri, se citește și azi cu ușurință și cu plăcere chiar. Fiindcă limba lui se înfățișează curățită de acele numeroase expresiuni și cuvinte slave rebarbative, care încă încălceau urzeala limbii române din vechile texte religioase. În textul lui Varlaam, cuvintele și expresiunile slave se întâlnesc rar, la distanțe mari; și, înțelese într-o vreme când cultul divin se săvârșea în limba slavă, ele dau azi scrisului său, un ușor caracter arhaic, mai ales că ele se împerechează uneori cu elemente latine, azi dispărute din circulația limbii, precum: *mai chiar* (mai clar, mai limpede); *desvesti*=dezbrăca; *curseră* cu sensul de

³ *Cazania*, ediție de J. Byck, București, Editura Academiei, 1966, p 2.

⁴ A se vedea și Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, Editura Hyperion, 1992, p. 272-277.

alergară; *mișei*=săraci; *nusa*=dânsa; *înmă*=mamă; *tând... tând*=când... când. Fraza lui bogată în comparații pitorești și expresii plastice, se desfășoară în tipare sintactice care nu se prea deosebesc de cele de azi”⁵.

N. Cartoian nu este însă întrutotul de acord că, în scrierile sale, Varlaam ar fi introdus graiul vorbit. Limba Cazaniei este limba românească scrisă, așa cum apare ea în tipăriturile coresiene și pe care Mitropolitul încearcă să și-o însușească. În opera sa coexistă fonetismele moldovenești cu cele muntene: „Dar tocmai aici stă marele lui merit: că, scriind pentru întreaga ‚seminție românească’, cu simțul pentru limba literară în devenire, nu a rupt unitatea spirituală a neamului și nu s-a abătut de la tradiția stabilită cu o jumătate de veac înaintea lui de Coresi. Astfel munca lui de traducător reprezintă în procesul de formare a limbii noastre literare un mare pas înainte, curățind-o de slavonisme și apropiind-o de limba vie”⁶.

Predoslovie *Cazaniei* se adresează *tuturor* românilor:

Cuvânt împreună cătră toată semenția romenească

Prealuminat întru pravoslavie și credincios întru Părintele nenăscut și întru Fiiul de la Părintele născut mainte de toți vecii și întru Duhul Svânt de la Părintele purcedzătoriu și pre Fiiul odihnitoriu Svânta Troiță unul adevărat Dumnedzău, ziditoriu și făcătoriu tuturor vădzutelor și nevădzutelor, Io Vasilie Voevod, cu darul lui Dumnedzău țitoriu și biruitoriu și domn a toată Țara Moldovei, dar și milă și pace și spăsenie a toată semenția românească pretutinderea ce să află pravoslavnici într-aceasta limbă, cu toată inima cearem de la Domnul Dumnedzău și izbăvitorul nostru Isus Hristos.

Dintru cât s-au îndurat Dumnedzău dintru mila sa de neau dăruit, dăruim și noi acest dar limbii românești, carte pre limba românească, întâiu de laudă lui Dumnedzău, după acea de învățătură și de folos sufletelor pravoslavnici. Să iaste și de puțin preț, iară voi să o priimiți nu ca un lucru pementesc, ce ca un odor ceresc. Și prinsă cetind, pre noi pomeniți și întru ruga voastră pre noi nu uitareți.

Și hiți sănătoși ⁷.

Asemenea majorității tipăriturilor religioase și opera lui Varlaam este străbătută de conștiința unității de neam și limbă a românilor din cele trei Provincii. „Atestarea unicității limbii, cea de a doua idee forță a acestor scrieri, conștiința comunității ei se împletește, în permanență, cu aceea a unității de neam, așa cum se întâlnesc și se degajă din toate textele deopotrivă. Autorii și traducătorii acestor texte au întotdeauna înaintea ochilor, în conștiința lor, *unitatea limbii*, în ansamblul ei, privită ca un tot unitar, ca o entitate lingvistică, considerată drept unic mijloc prin care se adresau *tuturor românilor*. Ei au conștiința comunității etnice și lingvistice, reprezentând, în germene acum, și prefigurând coordonatele și componentele esențiale ale conștiinței unității naționale. Revelația unității limbii deasupra diferențierilor teritoriale, regionale este cea de a doua mare achiziție și componentă a ideologiei acestei generații, alături de cea a unității poporului”⁸.

⁵ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, Editura Regală pentru Literatură și Artă, 1942, p. 111-112.

⁶ *Ibidem*, p. 112.

⁷ *Cazania*, ediție de J. Byck, București, Editura Academiei, 1966, p. 3.

⁸ Victor V. Grecu, *Probleme ale limbii române în cărțile bisericești*, în *Cercetări de limbă și literatură*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000, p. 35.

A doua carte românească ieșită din tipografia din Iași este *Cele șapte taine*, apărută în 1645. Ea cuprinde explicarea tainelor, normele după care se săvârșesc și canoanele cu referire la ele. De asemenea, cartea conține și câteva note în care sunt combătute o serie de superstiții și practici oculte precum vrăjile, farmecele etc.

Ultima carte bisericească pe care o tipărește Mitropolitul Varlaam, în 1645, este celebrul *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*⁹. Operă originală, ea este o chemare a Moldovei și Munteniei pentru a lua atitudine față de opresiunile românilor ortodocși din Transilvania. Nu este de trecut cu vederea faptul că Varlaam îl cunoscuse pe Mitropolitul Ardealului Iorest, atunci când îi dă acestuia o călduroasă scrisoare de recomandare către țarul Rusiei, la care Iorest mergea pentru a strânge prețul libertății de care fusese privat în urma unor mărturii mincinoase.

Titlul complet este *Cartea care să cheamă răspunsul împotriva catihismului calvinesc făcută de părintele Varlaam, Mitropolitul Suceavei și arhiepiscopul Țării Moldovei. Tipărită V leto bytia mira 7153 sp(s)eniaze mira 1645.*

Opera se deschide cu un moto:

Nu se laude nime de bună credință,/ De n-are lucruri bune prea cu socotință. iar în predolsovie se adresează creștinilor din Ardeal: Credincioși pravoslavnici și adevărați fii svintei ai noastre beseareci apostolești, iubiți creștini și cu noi de un neam român, pretutindirea tuturor ce să află în părțile Ardealiului, ce „sinteți cu noi într-o credință, cu dreptatea Dumnedzăului și-a mântuitorului nostru, lui Isus Hristos, dar voao și pace, să să înmulțască întru cunoștința domnului nostru, lui Isus Hristos”, iară de la smerenia noastră, ca a nește fii iubiți întru Hristos, blagoslovenie, rugă și iertăciune și de vecie de la Dumnedzău iertare de toate păcatele! (...)

În calitate de solie a lui Vasile Lupu, însărcinat să încheie pacea cu Matei Basarab, Varlaam petrece un timp la Curtea Domnitorului muntean, unde află, în biblioteca lui Udriște Năsturel, *Catehismul calvinesc* din 1640. Aflându-l „plin de otravă de moarte sufletească”, Mitropolitul întrunește un sinod format atât din prelați moldoveni cât și munteni, pentru cercetarea acestei cărți. Varlaam expune doctrina calvină și o combate punct cu punct, pornind de la textul din Catehism.

După douăsprezece ani i se va răspunde lui Varlaam printr-o lucrare acidă, tipărită la Alba Iulia: *Scutulu catichizmușului, cu răspunsu den scriptura svântă, împotriva răspunsului a doauă țări, fără scriptură svântă.*

Despre cel mai însemnat Mitropolit al Moldovei, din această perioadă, se știu, în mod paradoxal, foarte puține. Despre Dosoftei nu se pot da, cu exactitate, nici măcar informații de ordin etnic. După toate aparențele, a fost aromân deși s-au vehiculat și origini eline sau ucrainene. Numele său de mirean este Dimitrie Barila. Părinții lui poartă nume neobișnuite - tatăl: Leontar, mama: Misira, dar se poate ca ele să fie transcrise astfel, deoarece într-un autograf al Mitropolitului din 1687, prin care dăruiește Mănăstirii Petrid din Transilvania un exemplar din *Viața și petrecerea svinților*, el scrie în slavonă aceste rânduri: *Sfintei mănăstiri a Adormirii preasfintei și preabinecuvântatei Născătoare de Dumnezeu, preacuratei și purea Fecioarei Maria din Petrid am dăruit această sfântă*

⁹ A se vedea studiul Mirelei Teodorescu din ediția îngrijită de ea, București, Editura Minerva, 1984.

carte, pentru ca sfinții părinți să mă pomenească pe ine și pe părinții mei Leontie și Maria, numită Misira.

În anul 7195, iunie 8, în Striji, pe când mă aflam printre străini din pricina vremurilor nepășnice. Smeritul Dosoftei, mitropolit al Sucevei.

Se știe cu certitudine că era înrudit cu familia Papară din Lemberg, care, se pare, era originară din Ianina. S-a născut la 1624, dar nu se știe unde a copilărit, nici unde a studiat, deși el este unul dintre cei mai învățați cărturari ai vremii sale. Cu certitudine, cunoștea și folosea limbile slavă, greacă, latină, polonă și ucraineană. Primele referiri cu privire la persoana sa datează din 1649, când era monah la Mănăstirea Pobrata. În 1658 devine episcop de Huși, un an mai târziu este episcop de Roman, iar la 1671 este ales Mitropolit al Moldovei.

Spre deosebire de Varlaam, Dosoftei urcă în scaunul mitropolitan într-o vreme de îngrijorătoare decădere culturală. Colegiul lui Vasile Lupu se închisese în 1653, din cauza rivalității dintre profesorii ucrainenii și grecii, suferind și în urma câtorva incendii, tipografia de la Trei Ierarhi se ruinase, cărturarul însuși văzându-se nevoit să trimită manuscrisul *Psaltirii în versuri* la Uniev pentru a fi tipărit.

De asemenea, pentru o vreme, Mitropolitul se amestecă în politică, susținând alianțele cu polonii împotriva turcilor, gest care i-a adus numai neazuri. În lupta Hotinului, Petriceicu Vodă trecu de partea polonilor și se văzu nevoit să fugă în Polonia din calea lui Dumitrașcu Cantacuzino, adus de turci. În exil îl însoțește și Dosoftei, care se întoarce în 1675 în Moldova, dar este închis, pentru o vreme, la Mănăstirea Sf. Sava, din Iași. El recapătă curând încrederea Domnitorului și ocupă din nou scaunul Mitropoliei.

În această calitate, el reîntemeiază tipografia lui Vasile Lupu. Aici apare, în 1679, *Liturghierul* lui Dosoftei. Caracterele sunt însă urâte și Mitropolitul cere sprijinul lui Nicoale Milescu, aflat la Moscova și al Patriarhului Ioachim al Moscovei. Acesta îl laudă într-o călduroasă scrisoare pe cărturar și îi trimite o tipografie completă.

În 1686 este luat în captivitate de regele Sobieski și activitatea lui în Moldova se încheie. Moare în exil, la 13 decembrie 1693.

Mitropolitul își începe reforma naționalizării Serviciului Divin printr-o serie de tipărituri în limba română. Prima este *Psaltirea în versuri*, din 1673, tipărită, cum spuneam, la Uniev. Tot aici tipărește, în același an, *Acatistul Năcătoarei de Dumnezeu*. În 1679, tipărește *Dumnezeiasca Liturghie*, în 1681, *Molitvenicul de-nțales*, în 1683, *Octoihul*, cuprinzând cele opt slujbe obișnuite Duminica, și *Parimiile*, iar între 1682-1686 a tipărit *Viețile sfinților*.

Psaltirea în versuri este prima încercare de traducere a psalmilor din cultura română. Modelul lui Dosoftei a fost opera polonului Ioan Kochanowski, de la care preia însă doar formele de versificație. „Pentru a aprecia drept opera lui Dosofteiu – și aceasta este rostul istoriei literare – trebuie să ținem seamă de faptul că el a luptat cu toate greutatea începuturilor: limba literară a timpului nu fusese încă mlădiată la necesitățile ritmice ale versului, căci de sigur nu putem considera ca modele serioase de versificație stihurile lui Varlaam și ale lui Udriște Năsturel la stema țării, din cărțile publicate. Încercările de versificație ale Românilor calvinizați din Ardeal nu ajunseseră la cunoștința lui. De altă parte posibilitățile poetice ale limbii: imaginile și toate mijloacele de expresivitate, nu fuseseră încă puse în valoare, printr-o îndelungată tradiție literară și dacă la aceasta mai

adăugăm și faptul că ideile originalului biblic trebuiau turnate în versuri pe care atunci pentru întâiași dată le creaa în limba Mitropolitul poet, e ușor de înțeles pentru ce unele pasagii pline de poezia mistică a vieții patriarhale sunt redată în stihuri prolixă, naive, lipsite de farmecul originalului”¹⁰.

Majoritatea cercetătorilor sunt de acord că Dosoftei a început truda la versificarea *Psaltirii* încă din 1667-1668, pe când era episcop de Roman. Intențiile sale sunt cât se poate de nobile: „Traducerea în versuri a psalmilor a fost pentru Dosoftei, într-o măsură mult mai mare decât s-a spus până astăzi, o chestiune de vocație literară. Om de o cultură largă, foarte bine informat pentru epoca sa, Dosoftei cunoștea fără îndoială *Psaltirea* poetului polon Kochanowski. Mobilul care-l îndeamnă să îndrăznească gândul unei traduceri poetice este însă interior și, într-un fel, ni-l declară chiar poetul, în închinarea către domnitor, când precizează acordul sufletesc deplin între vechiul psalmist, creatorul poeziei originale, și el ca traducător. Dosoftei a fost impresionat de poezia psalmilor citind originalul, nu o traducere modernă, și gândul său a fost să-i talmăcească așa fel încât să-l poată apropia pe cititorul român de vibrația lor lirică cea mai autentică și mai profundă. Calea aleasă era aceea a unei traduceri literare versificate: „pentru-aceea cu multă trudă și vreme-ndelungată, precum am putut mai frumos, am tâlcuit ș-am scris’. Vedem aici declarația unui creator cu conștiință artistică și nu a unui simplu traducător aservit unui model poetic, oricât de prestigios ar fi acesta”¹¹.

Reprezentând cea mai înaltă treaptă a creației sale artistice, *Psaltirea în versuri* îl recomandă pe Dosoftei drept primul poet român, el așezând primele pietre la temeliiile **limbajului poetic românesc**¹². „Dosoftei nu are însă numai meritele pionieratului, de multe ori rezultatele unor circumstanțe de epocă și nu ale unei înzestrări excepționale, pentru că reușește să creeze modele poetice durabile, înfăptuire superioară, care presupune neapărat o dotare particulară, într-un cuvânt talent”¹³.

Aflat la început de drum, Dosoftei se vede nevoit să inventeze un limbaj poetic românesc. În acest scop, el apelează la structura lingvistică și la elementele populare din folclorul românesc. „Pentru receptarea largă și profundă de către specialiști a lui Dosoftei, a fost necesară, mai întâi, o schimbare radicală a concepției despre limbajul poetic, cum ne atrage atenția Gh. Ivănescu, și o transformare esențială a gustului”¹⁴.

A doua operă importantă a Mitropolitului Dosoftei este *Viețile sfinților*, o colecție completă, în patru volume¹⁵, tipărită între 1682 și 1686, la Iași. Cartea cuprinde două părți, prima formată din legende referitoare la Mântuitor, Sfânta Familie și Apostoli, și a doua cuprinzând legendele martirilor și asceților.

¹⁰ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, Editura Regală pentru Literatură și Artă, 1942, p. 120.

¹¹ Al. Andriescu, prefață la Dosoftei, *Opere*, vol. I, ediție de N.A. Ursu, București, Editura Minerva, 1978, p. XXXI-XXXII.

¹² A se vedea studiul lui Al. Andriescu pe care l-am menționat, reluare a aceluia din *Dosoftei, creatorul unui limbaj poetic original*, în *Stil și limbaj*, Iași, Editura Junimea, 1977, p.79-109.

¹³ Al. Andriescu, prefață la Dosoftei, *Opere*, vol. I, ediție de N.A. Ursu, București, Editura Minerva, 1978, p. XLIX.

¹⁴ Al. Andriescu, *Dosoftei, creatorul unui limbaj poetic original*, în *Stil și limbaj*, Iași, Editura Junimea, 1977, p.108.

¹⁵ Al patrulea era încă sub tipar atunci când Mitropolitul a fost luat ostatic de trupele polone.

Una dintre personalitățile de marcă ale secolului al XVII-lea a fost Spătarul Nicolae Milescu (1637-1708), care și-a început studiile în Moldova, apoi le-a continuat la școala Patriarhiei din Constantinopol. Întors în țară, în timpul Domniei lui Gheorghe Ștefan, cărturarul avea o cultură neobișnuită la acea vreme. Aceasta și cunoașterea mai multor limbi i-au asigurat funcția de grămătic al Curții Domnești (secretarul particular al Domnului).

Gheorghe Ștefan este chemat însă, în curând, la Poartă, pentru a săruta, după obicei, poala Sultanului, dar simțindu-se în pericol, Domnitorul pleacă în exil. Pe tron urcă Gheorghe Ghica și Milescu este numit Mare Spătar. Atunci când Voievodul este strămutat în Țara Românească, el își urmează Domnul, păstrându-și funcția. După mazilirea lui Ghica, Spătarul se întoarce în Moldova, unde domnea Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu. Cei doi tineri (Milescu nu împlinise încă 25 de ani !) devin foarte apropiați și cărturarul se bucura de toată cinstea. Nu pentru mult timp însă. Curând, Ștefăniță muri de lingoare, iar Milescu pleacă în Țara Românească, pentru a-i fi dregător lui Grigore Ghica. Acesta îl trimite capucehaie la Constantinopol, unde rămâne până în 1664, când Domnul este mazilit. Întors în țară, Milescu pornește într-o lungă călătorie despre care avem date vagi și contradictorii. Cert este că într-o vreme era la Berlin, apoi la Stettin, în Pomerania, unde se refugiase Gheorghe Ștefan. De aici este trimis cu misiuni diplomatice la Stockholm, la Curtea regelui Suediei, unde îl cunoaște pe Marchizul Arnauld de Pomponne, ambasadorul Franței, prin a cărui mijlocire ajunge, în iulie, 1667, la Curtea lui Ludovic al XIV-lea. Acesta era pe front, în lupta împotriva Spaniei, dar primește scrisorile lui Milescu și dă ordin ambasadorului său să îl sprijine pe Gheorghe Ștefan pe lângă Poartă. Milescu se întoarce la Stettin unde este primit cu bucurie de pretendentul la tron, care moare însă în câteva luni. Spătarul se întoarce în țară, în timpul domniei lui Alexandru Iliaș, care, până atunci străin de locuri, se afla în conflict cu boierii pământeni. Milescu profită de aceste neînțelegeri și aspiră la tron. Episodul este povestit de Neculce, care plasează însă acțiunea în timpul Domniei lui Ștefăniță. Spătarul pune la cale un complot, dat în vileag, și este „însemnat la nas” (i s-au tăiat cartilagiile dintre nări), o pedeapsă obișnuită în Orient, aplicată aceluia care aspirau la tron. Milescu pleacă în pribegie. În ianuarie 1671 se afla pe malurile Bosforului, apoi petrece un timp la Curtea Țarului rus, unde este numit traducător pentru limbile greacă veche și modernă, latină și română. Patru ani mai târziu primește sarcina de a conduce o ambasadă rusească în China.

La întoarcere, Milescu ia parte la lupta dintre cele două curente ale ortodoxismului: grec și latin. În acest sens scrie lucrarea *Scurtă demonstrare că știința și limba eleno-greacă sunt mai necesare decât limba și știința latină și care sunt avantajile pentru poporul slav*. Operele sale în limba română țin de domeniul religios. La 1655 scrie *Istoria despre sfânta icoană a Prea sfintei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu Maria. Întrebări și răspunsuri* este o traducere din greacă, după opera Patriarhului Atanasie al Alexandriei. Cea mai importantă lucrare a sa este traducerea *Vechiului Testament*, care va sta la baza *Bibliei de la București*. În alte limbi, cărturarul a scris un manual dogmatic ortodox, *Enchiridion*, un tratat al simbolisticii numerelor, *Aritmologhion*, apoi *Hresmologhion*, *Profețiile lui Daniel*, *Sibilele*, *Vasilologhion*, jurnalul călătoriei în China etc.

Către sfârșitul secolului al XVII-lea apar tot mai multe texte laice, iar boierii cărturari ai vremii inaugurează un gen nou în cultura românească, care avea să schimbe esențial destinul spiritual al societății românești: istoriografia.

Bibliografie

- Andriescu, Al., *Dosoftei, creatorul unui limbaj poetic original*, în *Stil și limbaj*, Iași, Editura Junimea, 1977, p.79-109.
- Carte românească de învățătură*, București, Editura Academiei, 1961.
- Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, vol III, București, Fundația Regele Mihai I, 1945.
- Cartoian, N., *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, Editura Regală pentru Literatură și Artă, 1942.
- Cazania*, ediție de J. Byck, București, Editura Academiei, 1966.
- Ciobanu, Șt., *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, Editura Hyperion, 1992.
- Dosoftei, *Opere*, vol. I, ediție de N.A. Ursu, București, Editura Minerva, 1978.
- Giosu, Ștefan, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, AUI, secțiunea III, tom IX, 1963, p. 101-149.
- Greco, Victor V., *Probleme ale limbii române în cărțile bisericești*, în *Cercetări de limbă și literatură*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000, p. 33-41.
- Guțu Romalo, Valeria, *Atestări lexicale în Psaltirea în versuri a mitropolitului Dosoftei*, în *Limba română*, VIII (1959), nr. 2, p. 47-50.
- Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1925.
- Iorga, Nicolae. *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*. Vălenii de Munte, 1908 (vol. I).
- Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1970.
- Îndreptarea legii*, București, Editura Academiei, 1962.
- Onu, Liviu, *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, București, 1958, p. 35-60.
- Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*, ediție de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva, 1984.
- Schiau, Octavian, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.
- Țepelea, Gabriel, Gheorghe Bulgăr, *Momente din evoluția limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- Vulcănescu, Romulus, *Etnografie juridică*, București, Editura Academiei, 1970.